

ЗА ЛИЧНОСТТА И ДЕЛОТО НА ИВАН Д. ШИШМАНОВ

(ИВАН ШИШМАНОВ — СТРОИТЕЛ НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА НАУКА И КУЛТУРА" от ГЕОРГИ ДИМОВ. С., изд. „Наука и изкуство“, 1988)

Ще бъде несправедливо към онези, които познават и оценяват по достойнство приноса на Иван Д. Шишманов в духовното израстване на България, но като че ли за него все повече говорим като за онези поети, за които университетските преподаватели казват, че имат литературноисторическо значение. Живял в една епоха, колкото съзидателна, толкова и разломна, Ив. Шишманов ни затрудява, защото сякаш нямаме мяра за неговото дело. На него се позовават като на родоначалник на модерната фолклористика у нас, като на пионер в етнографското проучване на българите, на възрожденската ни история, като пръв крупен специалист в областта на сравнителното литературознание и т. н. От друга страна, с неговото име се свързва създаването на духовни огнища, без които е немислима една нация — Университета, Народния театър, Народния (сега Етнографски) музей и т. н. От трета страна, за неговите човешки добродетели и граждански заслуги говорят първenci на нашата наука и изкуство, хора, които са получили по нещо от духовната му щедрост — Ив. Вазов и П. Яворов, К. Христов и Елин Пелин, М. АриAUDов и Хр. Вакарелски. И не на последно място — Шишманов ни свързва с духовния живот на Европа и славянството в края на миналия и в началото на този век, с културния възход на балканската интелигенция в онези времена.

Ето така се очертава профилът на този неспокоен по нрав свивовлия, в чийто жили според преданието има нещо от фамилията на Шишмановци, последните царе на средновековна България. Този профил е познат, и все пак в общественото съзнание, в нашата национална памет Шишманов не само не е цялостен — той не е извисен в онези степени, която би прилагала на неговите реални заслуги към България. Една от причините вероятно е недостатъчното познаване на свършеното и несвършеното от него. По същество досега ние нямахме — ако изключим няколко споменени очерка и недотам коректните оценки на етнографите и фолклористите — цялостно проучване на жизнения път и творчеството на този син на нашето Възраждане.

Автор със заслуги за преиздаването на част от научното наследство на Иван Д. Шиш-

манов, сега Георги Димов се представя с обстойна монография за бележития учен. Трудът съдържа пет глави, посветени съответно на *гражданина* Иван Д. Шишманов, на основоположника на нашата научна фолклористика, на *историята на нашето Възраждане*, на *литературния критик* Иван Д. Шишманов и на Шишмановите виждания за *историята на западноевропейската литература*.

Веднага трябва да се каже, че — така композирана — книгата цели да ни представи Иван Д. Шишманов като явление в българското духовно развитие. И авторът в значителна степен е успял. Неговата главна амбиция е, показвайки учения Иван Д. Шишманов, да проследи пътя му на културен строител, неговите идейно-политически и нравствени характеристики. Трябва също да се добави, че — макар и в недостатъчна степен — Иван Д. Шишманов е „проектиран“ върху хоризонтите на тогавашната епоха с нейните философски, научни и художествени начинания, които влияят върху духовното битие на света и в наши дни.

В книгата на Г. Димов обстойно и с вещица е проследен процесът на формиране на Иван Д. Шишманов като патриот, учен и хуманист. Излязъл от пелените на Възраждането, той остава негов духовен син. И заедно с това целият смисъл на живота му е и онава необходимо преодоляване на възрожденското, благодарение на което се получи онези духовен подем в България, който характеризира националния ни живот в края на миналия и началото на този век. На този фон авторът вирно очертава фолклористичния и в по-широк смисъл — етнологията принос на Шишманов, и най-вече заслугите му за издаването на уникалната за международната научна и културна практика поредица „Сборник за народни умотворения и народопие“. И ако тук биха могли да се направят някои бележки, то следващата глава, посветена на Шишманов като историк на Възраждането, е самá по себе си отличен и самостоятелен принос. Това е един обменен текст, в който Г. Димов е положил усилия да ни покаже Шишманов и като създател и откривател на гравидо за Възраждането, и като теоретик на формирането и разволя на нацията, и като автор с догадки за еди-

лично, особеното и всеобщото в културните процеси от национален тип.

Широтата на Шишмановия поглед към културния развой на Европа е доочертана в глава пета, където големият учен ни е показан като изследовател на западноевропейската литература. Става дума за една сравнително малка част от завещаното ни от Иван Д. Шишманов — неговите лекции върху западноевропейския литературен процес. Може би тук най-ярко е изявен неговият психосоциологичен метод, на който той посвещава и специално изследване.

И тук негова „слабост“ си остава интересът към Възраждането, на което е посветил проникновени страници. Можем да си представим как този блестящ и почти вълшебно ерудирани лектор е въвеждал в началото на века нашите студенти в творчеството на онези, които създадоха европейската литература — свободен и независим от злото на деня, личност, целеустремена и дълбоко демократична, със знания и възможности да движи европейската наука към нови хоризонти.

Относителна изненада за читателя е *глава четвърта* от книгата на Г. Димов, посветена на Иван Д. Шишманов като литературен критик и епиграмист, като участник в нашия литературен живот след Освобождението. Ако в останалите страни от неговата дейност откриваме ерудита, ентузиаста, организатора, тук на преден план изпъкват *вкусет и чувството за таланта*. Известна е подкрепката, която Шишманов оказва на почти всички наши големи писатели — К. Величков, П. К. Яворов, Елин Пелин, К. Христов. Да не говорим за Вазов. При онова многообразие от пишещи той „улавя“ големите и важното в оценката му за тях е радостта от растежа на българската култура. И нещо друго — силният интерес на Иван Д. Шишманов към книжовници като Ил. Блъсков, Ц. Гинчев, К. Шапкарев, М. Цепенков. Това е *народоведската фаланга*, която той прибира под крилото си не от снихождение, а защото и те градят културата ни — нейните фолклористични основи, без които е невъзможна пълнотата на националното духовно възможване.

Казаното е твърде бегло, за да се обърне внимание на всичко, което е вложил Г. Димов в книгата си, за да ни покаже Иван Д. Шишманов. Благодарение на тази книга сме в състояние да направим няколко извода, които правят Иван Д. Шишманов дълбоко актуален.

Следвайки тъкмо Шишманов, ще трябва да се върнем към епохата, която го създаде, а това е *епоха на преход*. Възраждането ни имаше потребност от един своеобразен синкретичен тип за личностна изява, което ще рече, че всеки от великите ни сънародници от онази епоха се проявяваше *едновременно* в няколко области на обществената действителност: политици, книжовници, учители; че те, колкото и да ги делим на периоди и течения, имаха нещо общо — титани на мисълта и делото, на делото и мисълта. И както Краля

Марко се чувствуваше самотен и ненужен, след като овчарчето бе простреляло челячената му ръка с най-обикновено пищовче, така и те в повечето случаи не можеха да свикнат с новото време. Трябваша личности, които — на основата на едно *специализирано* знание и съзнание — да положат душа в един друг тип възход за националния живот. Нужни бяха литераторите *като* литератори, поетите *като* поети, философите *като* философи и т. н. Към това ново състояние на научния и художествения живот на нацията трябваша и люде от типа на Шишманов — възрожденци с възрожденците и нови хора с новите строители на България.

Казват, че времето ражда своите герои. По-точно е да се каже, че народът ражда онези, които са му потребни в определен момент. След войводите и хъшовете дойдоха онези с пенсията, надхрани с идеализма на времето, когато идваша гражданският престиж и гражданското призвание на науката.

Иван Д. Шишманов вълпяваше този голям преход, когато в обществото и особено в обществените позиции на интелегентна водещо ставаше градивното начало. Ако перифразираме една мисъл на Маркс, казана за Дж. Вико, и ако се отърсим от някои комплекси, ще трябва да признаем, че у него, в многообразната му дейност, се долавят проблисъци на гениалност. Той не е единственият, но вероятно е между водещите, които създават *стила на научно мислене* в българската хуманитаристика. И този стил идваше най-напред от самостоятелна му позиция спрямо тогавашната наука. Той по принцип отхвърляше тогавашните научни школи, давайки им, ако се изразим със сегашен език, статус на научни подходи — митологичен, антропологичен и т. н. Главното, което утвърждаваше Шишманов, и в което и най-добрите му ученици не бяха така блестящи, е ориентацията му към своя методология. Вероятно Иван Д. Шишманов е ученият, който формира *методологическите рефлексии* в българската хуманитарна наука, разгръщайки по много поводи своя материалистически *психологичен метод*.

И по този повод е потребно да се каже една дума, която Г. Димов не е дозрекъл — *Иван Д. Шишманов се развива като учен в руслото на тогавашната социалистическа мисъл*, разбираана по-широко — като интелектуално движение, чиято основа е марксизмът.

Вярно е, че като гражданин той не беше член на партията на Д. Благоев. Но в методологията си той не само застава, според израза на П. Зарев, „пред вратите на марксизма“, а участва в един общоевропейски изследователски процес, където социалистическите идеи се преобразуват, избистрят и развиват, срещайки се с реалните проблеми и факти. И в случая ние не бива да говорим за влияние на Плеханов или още по-малко — на Меринг върху нашия учен, а да отчитаме *общото* в движението, насочено към едно действително ново хуманитарно познание.

Че това е така, свидетелствува и „домашният“ му спор, т. е. спорът между ученичесоциалисти в международен план, например в оценката на Италианското възрждане. Срещу негативната оценка на някои социалисти Шишманов се позовава на Маркс, подчертавайки, че Маркс „никога не би одобрил подобно вандалско отношение към културните ценности на миналото. Той смяташе пролетариата за легитимен наследник на буржоазията, и в областта на изкуството, както и в науката Маркс се отрече, а продължи делото на класическата буржоазна икономия“.

Разбира се, това беше възможно благодарение на една международна общност от мислители, в която Иван Д. Шишманов има свое място.

В този смисъл психосоциологическият метод на Иван Д. Шишманов не е само факт на нашата научна история. Той не е само и просто отричане на методологията на един такъв блестящ ум като И. Тен. Както на друго място ще отрече претенцията на която и да е от т. нар. фолклористични школи, така в тук Шишманов ще бъде категоричен: „Измежду всички фактори, които определят литературното развитие, аз турям на първо място социалния фактор, който се *разпада* (к. м., Т. Ив. Ж.) на многобройни други подфактори: икономически, политически, юридически, семеен, великосветски, религиозен, морален, научен, художествен“ (Пос. кн., с. 335). И по-нататък: „Нацията все повече указва на нови фактори и ни кара да се замислим върху куп нови проблеми... И тук особено ни се наложи, както видяхме, голямото значение на икономическия, политическия, общосоциалния и психологическия фактор, както и ролята на идеите и литературната традиция“ (Пак там, с. 335).

Разбира се, социалният фактор е неразделно свързан с личностния фактор. Самото понятие „психосоциологичен“ предполага такова единство. Не е случайна неговата страст да прониква в патриаршеския свят на Ив. Вазов. Шишманов има, както бе посочено, вкус към големите личности и неговият метод в крайна сметка е самостоятелна марксистка, според основата си, разработка на проблемите на културната история, с отчитане и на обществените, и на личностните измерения на тези проблеми.

И нещо друго. Наред с рефлексията към методологизъм Ив. Шишманов внася в нашата хуманитаристика *историзма* като необходима предпоставка за научно познание. Блестящ майстор на анализа на структури от литературен и фолклорен тип (класически пример в случая е неговото изследване „Песента за мъртвия брат в поезията на балканските народи“), той е неоповторим в уменията си да открива онова, което французите наричат „дух на епохата“. Естествено това е историзъм, които е далече от емпиричната хронология;

* Ив. Д. Шишманов. Литературна история на Възраждането в Италия, С., 1934, с. 114.

той е начин на мислене, насочен към света на най-витимните прояви на човешкия дух — литературата, фолклора и изобщо — изкуството.

И още нещо. Шишманов винаги е назоваван голям патриот. Той претвори възржденския патриотизъм в *научна позиция* към културните процеси и явления. За да очертае контурите на един проблемен кръг, който бихме могли да определим като етнология, развинува от бележития българин като *етнология на културата*.

В този смисъл се очертава мястото на Иван Д. Шишманов в разволя на българското национално съзнание. Отдавайки необходимото на т. нар. от него „патриотичен период“ на нашата обществена мисъл, свързан преди всичко с Г. С. Раковски, той издига патриотичната същност на научното познание на нова висота.

И тъкмо като етнолог той бе чужд на всякакъв шовинизъм. Особено пламенни и точни като характеристики са страниците му, посветени на славянството и на балканските народи.

Основаният от него „Сборник за народни умотворения и народопис“ е и рожба на нашето възржденско народолюбство, и основа за една действително научна *етнология на българския народ*, и в частност — на една *етнология на българската култура*. Тук се има предвид не отделна наука, както се струва на някои днешни любители на историята на народоведските проучвания, а специфичен синтез от науки, които — без да губят своята същност като езикознание, социология, социална психология, литературознание и др. — образуват в своята цялост теорията и историята на етничните процеси, и в частност — теорията и историята на нашия етничен развой. И тук е големият, може би най-сериозният принос на Иван Д. Шишманов. Той пръв намери научен път към етничното и го изведе на преден план като достъпна проблема на обществознанието и хуманитаристиката.

Това са само някои от мислите, които събужда книгата на Г. Димов. Като всяко човешко дело и тя има слабости — плод на сложния обект за изследване и на авторови пристрастия. Но като цяло това е една навременна, необходима книга.

И накрая — за нашата признателност. Едва преди десетина години на къщата, в която е живял Иван Д. Шишманов, бе поставен паметен знак. Вместо да бъде дом за по-нататъшното утвърждаване на „Сборник за народни умотворения и народопис“, тази „Матица българска“ е собственост на „Софжилфонд“.

А в своя живот и дейност Шишманов е обещувал или по една или друга линия е свързан с хора, чиито знаци са върху челото на България и за които не можем да намерим музейна сбирка в същата тази България. Достатъчно е да споменем Братя Миладинови. От друга страна, с него са свързани личности като Леся Украинка и М. Драгоманов — да не

говорим за толкова други. Не е ли време къщата на Иван Д. Шишманов да се преустрои в дом музей на името на големия учен, демократ и общественик? И този дом може да съх-

рани и дейностите по издаването на „Сборник за народни умотворения и народопис“.

Тодор Ив. Живков

НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ — ПОЕТЪТ И ЧОВЕКЪТ

(„НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ“ от ЕЛКА КОНСТАНТИНОВА. Поредица „Творчески портрети“. С., изд. „Народна просвета“, 1988)

Символистичното направление, появило се в литературата в края на миналия век, е измежду най-ярките акорди, които бележат както апогея, така и края на т. нар. „belle époque“. Но то е и едно от основните зена в поредицата от модернистични превъплъщения, които продължават и през ХХ в. При него се наблюдава *ново обръщане* към същите проблеми, пред които се бе спряло и отминалото столетие.

Краевековната (според определеното на Ст. Михайловски) ситуация, в която се намираме сега, ни дава право на обобщения и това е още една от причините, поради които мнозина съвременни изследователи с внимание се взират и разнищват последните десетилетия на т. нар. „fin de siècle“. Защото, както пише канадският учен Ж.-М. Пакет (в „Народна култура“, бр. 33—34 от 12. VIII. 1988 г.), „имаме нужда от отправни точки в миналото“.

У нас неколцина известни литератори вече направиха ценен принос в осветяването на българския вариант на символистичното направление. Между тях не могат да не бъдат споменати имената на Симеон Хаджикосев, Розалия Ликова и Стоян Илиев, които са автори на по няколко задълбочени проучвания, посветени на тази проблематика.

Един от поетите символисти, чието творчество между другото е забележително и с това, че отразява последователно както върха, така и заляза на българския символизъм, е Николай Лилиев. На неговата прекрасна поезия са посветени твърде много изследвания. Само през 80-те години се появиха например монографията „Николай Лилиев — син на обезверен жребий“ (изд. „Български писател“, 1987 г.) на Стоян Илиев и „Николай Лилиев — поет на естетическата хармония“ (из „Портрети на български символисти“, изд. „Наука и изкуство“, 1987 г.) на Розалия Ликова. Не може да не бъде споменато и чудесното издание „Н и к о л а й Л и л и е в. Поезия“ (изд. „Български писател“, 1986 г.) под редакцията на Елка Константинова и Надежда Александрова.

Преди време по повод на една юбилейна годишнина на поета Елка Константинова, авторка на редица статии, хвърлящи светлина върху неизвестни страни от творчеството и личността му, беше отбелязала: „Да се пише за Николай Лилиев е много трудно и отговорно.“ Но, преодолявайки трудностите, които неминуемо възникват пред всеки изследо-

вател, докоснал се до ефирната и изящна Лилиева поезия, Елка Константинова с подчертано чувство на отговорност пред българските читатели успешно се е справила със задачата да направи за тях поета и човека Николай Лилиев близък и познат. След многогодишно и задълбочено проучване на творчеството и архива на Лилиев и като се позовава на своите лични спомени и наблюдения, авторката разширява поредицата „Творчески портрети“ с още един — този на Николай Лилиев, „поетът на красотата и девствеността, който довежда българския стих до виртуозно съвършенство“ — според определеното на Гео Милев.

Петдесет и пет години Николай Лилиев е измежду централните фигури в културния живот на България. Стъпка по стъпка, но сбито и синтезирано авторката проследява този път. Път на български интелектуалец, за когото тя върно отбелязва, че поетът е „рожда и еманация на някогашната българска патриархална моралност, но преди всичко рожда и еманация на вечните национални добродетели“. Такъв творец, макар и блиск символст от европейска величина, не може да не обогати българския вариант на направлението с нещо типично свое, но което същевременно е залегнало и в основата на неговата национална специфика. И Е. Константинова го откроява още в началото на своя труд. Това е убеждението на Лилиев, че красотата, поезията и нравствеността са идентични понятия. Поетът прещенява и обществените явления, и естетическите стойности от морално-етична гледна точка. Друго важно заключение, което авторката прави по-нататък и което отново е във връзка с българската специфика на направлението, е, че в основата на символистичната поезия — изобщо един своеобразен интелектуален и нравствен бунт, дължащ се на „погнусата от обществения живот“, е залегнала характеристиката за нашите поети от дебеляновско-лилиевски тип мечта за нравствено прераждане на българското общество. Тази мечта сродява поколението на българските символисти с ярката и по възрожденски борбено-титанична и романтична фигура на Печко Славейков, Елка Константинова отбелязва още нещо много съществено за българското символистично направление: за разлика от западноевропейския и руския символизъм, българският вариант „не е школа, а културно обществено явление, ново творческо верую, борба за повече и по-висока